

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 5(39) 2024

УДК 811.161.2:372.8(091)

[https://doi.org/10.52058/2786-4952-2024-5\(39\)-92-107](https://doi.org/10.52058/2786-4952-2024-5(39)-92-107)

Висоцька Тетяна Йосифівна кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови імені проф. Івана Ковалика, Львівський національний університет імені Івана Франка, 79000, м. Львів, вул. Університетська, 1, тел.: (032)239-47-17, <https://orcid.org/0009-0007-8358-3596>

Бабій Ірина Володимирівна кандидат педагогічних наук, доцент кафедри українознавства та міжкультурної комунікації, Львівський державний університет безпеки життєдіяльності, 79011, м. Львів, вул. Клепарівська, 35; (093)723-77-66, <https://orcid.org/0000-0002-5555-8314>

ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ КРИЗЬ ПРИЗМУ ШКІЛЬНОГО КУРСУ

Анотація. Ефективний результат загальної середньої освіти — сформувати національно-свідому особистість, такого громадянина держави, який матиме повагу до надбань культури, історії рідного краю і мови. Саме останні три компоненти є тим оберегом й орієнтиром, на які сфокусована гуманітарна складова навчання у школі. Зміни, що спостерігаємо із впровадженням новітніх підходів в освітній царині (НУШ, профільний рівень, програма «Інтелект України» та ін.), сприяють кінцевій меті – застосуванню набутих навичок та умінь у життєвій практиці і в комунікативній діяльності, а також вихованню патріотично налаштованих школярів, особливо в теперішніх умовах, коли на шальки терезів поставлено долю країни, її буття. Роль мови у збереженні національної ідентичності залишається знаковою. Відповідно метою учителя-словесника (як зазначено у вимогах до освітніх програм і пояснювальних записках) є дати не лише теоретичні знання з мовознавства, а доповнити їх елементами історії мови, аби здобувач освіти міг бути обізнаним у процесах мовотворення, знати ключові етапи розвитку української літературної мови, що в подальшому допоможуть протистояти маніпулятивній інформації і розуміти, наскільки аргументовані, науково обґрунтовані знання з культури, історії і мови стоять на обороні творення української політичної нації загалом.

Відтак у статті простежено відповідність між пропонованими темами в навчальних програмах і підручним матеріалом із дисципліни «Українська мова» від 5 до 11 класів і з'ясовано, що наскрізним орієнтиром упродовж усього вивчення курсу залишається ціннісне ставлення до мови як державотворчого чинника і як чинника національної ідентичності. Аналізуючи навчальний матеріал, звернено увагу на прихильність інформації з

історії української мови і її розвитку. Виявлено, що не в усіх підручниках є такі елементи, а ті, які запропоновано, містять певні недочепи й неперевірену інформацію щодо етимологічних розвідок, потрактування глотогенезу української літературної мови, що в подальшому створює хибне бачення її розвитку загалом і нерозуміння тих змін, які формують мовну картину українця і його мовну особистість зосібна.

Ключові слова: компетентнісний підхід, ідентичність, історія мови, підручник, шкільна освіта.

Vysotska Tetiana Yosyfivna Candidate of Philological Sciences, Associate Professor the Ukrainian Language Department named after professor Ivan Kovalyk, Ivan Franko National University of Lviv, 79000, Lviv, Universytetska St., 1, tel.: (032) 239-47-17, <https://orcid.org/0009-0007-8358-3596>

Babii Iryna Volodymyrivna Candidate of Pedagogical Science, Ukrainian Studies and Intercultural Communication Department, Lviv State University of Life Safety, 79011, Lviv, Kleparivska St., 35, tel.: (093)723-77-66, <https://orcid.org/0000-0002-5555-8314>

EXPLORING UKRAINIAN LANGUAGE HISTORY THROUGH THE PERSPECTIVE OF SCHOOL COURSE

Abstract. The final goal of comprehensive secondary education is to form a nationally conscious personality, a state citizen who will pay respect to the cultural heritage, history of his or her homeland and language. These last three components are the guiding principle and the focus of the humanitarian component of school education. The changes observed with the introduction of the latest approaches in education (NUS, profile level, the Intellect of Ukraine programme, etc.) contribute to the ultimate goal of applying the acquired skills and abilities in everyday life and implementing them in communication activities, as well as educating students in patriotic attitudes, especially in the current situation, when the destiny of the country and its existence is at stake. Language's role in preserving national identity remains significant. Accordingly, the goal of a language teacher (as stated in the requirements for educational programmes and explanatory notes) is to provide not only theoretical knowledge of language studies, but also to supplement it with elements of language history so that the learner can be aware of the processes of language formation, to know the key stages of the Ukrainian literary language development, which will help to resist manipulative information and understand how well-reasoned, scientifically based knowledge of culture, history and language is essential for the creation of the Ukrainian political nation as a whole.

Thus, the article explores the correspondence between the suggested topics in the curricula and the textbook material in the Ukrainian language course for grades

5-11 and draws attention to the fact that the cross-cutting guideline throughout the course remains the value attitude to language as a state-building factor and a factor of national identity. Analysing the educational material, attention is drawn to the presence of information containing elements of the history of learning the Ukrainian language and its development. It is identified that such elements have not been introduced in all classes, and those offered in textbooks contain certain shortcomings and unverified information on etymological research, interpretation of the glotogenesis of the Ukrainian literary language, which further creates a false vision of its development in general and understanding of the changes that form the linguistic picture of a Ukrainian and his or her linguistic personality in particular.

Keywords: competence-based approach, identity, language history, textbook, school education

Постановка проблеми. У сучасній шкільній системі освіти спостерігаємо впровадження компетентнісного підходу в навчанні, що передовсім спричинено потребами суспільства, глобалізаційними віяннями та вимогою часу: уміння застосовувати отримані знання на практиці, набуття навичок, що допомагають самореалізації «у професійній діяльності, особистому житті, професійній активності» [21, С. 52].

З огляду на безпрецедентне знищення української держави країною-агресором протягом десяти років (від 2014 р.) зростає потреба у відстоюванні ідентичності українців, рідної мови, культури, історії як головних маркерів нації, а це, своєю чергою, зумовлює зміни в освітній царині, зокрема в ланці загальної середньої освіти [7]. Сьогодні перед учителями української мови є непрості виклики: уміло й ефективно надати коректну інформацію (йдеться не лише про розвіювання фейків щодо спільної мови для «трьох братніх народів», а й боротьбу з пропагандою), поглибити знання учнів з історії української мови у зв'язку з історичними подіями та літературним процесом, ознайомити здобувачів освіти з лінгвономенами, із персоналіями, мовотворчість яких була знаковою, а також змінити вектор навчання на формування в учнів «ціннісного ставлення до державної мови» [2, С. 2] «як чинника національної та громадянської ідентичності» [4, Додаток 1]. Відтак проблема покращення вже чинних навчальних матеріалів і розроблення нових з української мови залишається актуальною. Погоджуємося з поглядом Г. Шелехової, яка твердить, що для цього слід залучати як інтерактивні методи навчання, інноваційні технології, так і залежно від профільного напрямку реформувати функції підручника, особливо для старшої школи: інформаційну, систематизуючо-узагальнювальну, розвивальну, виховну, соціокультурну, рефлексивно-корекційну, а також самоосвітню [15, С. 13-14].

Аналіз основних досліджень і публікацій. В останнє десятиліття ХХІ ст. науковці й лінгводидакти все більше звертають увагу на методи й підходи в навчанні української мови відповідно до Державного стандарту (далі ДС) [4].

Зокрема, це праці О. Костів, О. Сколоздри-Шепітко (скрупульозно простежили методику викладання української мови в середній школі та проаналізували програми навчання, види діяльностей на уроках української мови для майбутніх вчителів) [8], О. Сиви (вивчає компетентнісний підхід на уроках української мови і літератури, його надважливу роль у процесі навчання) [21], І. Кучеренко, Л. Мамчур (наголошують на розвиткові комунікативного аспекту, застосування вивченого у мовленнєвій практиці) [11, 13], Н. Голуб, О. Горошкіної (вказують на зміну ролі вчителя-словесника, рекомендують комплекс ефективних вправ, сучасних методик для реалізації поставлених цілей, визначених у ДС) [2] та ін. На сьогодні, однак, у наукових методичних напрацюваннях, роботах із лінгводидактики української мови опущено фокус дослідження щодо вироблення механізмів вивчення питань із історичної граматики, формування української мови, важливих етапів її історичного розвитку, побутування.

Мета статті – проаналізувати шкільні підручники з української мови 5–11 класів, навчальні шкільні програми включно з програмами НУШ та стандартним і профільним рівнями й продемонструвати важливість ознайомлення з історією української літературної мови впродовж усього циклу навчання в середній школі.

Виклад основного матеріалу. Як важлива ланка базової середньої освіти компетентнісний підхід, впроваджений на уроках української мови, змінює орієнтири у процесі навчання й дозволяє більш легко й доступно опанувати, а в подальшому реалізувати отримані й накопичені знання з таких розділів мовознавства, як: фонетика, лексикологія, граматики, синтаксис, стилістика відповідно до ДС базової середньої освіти (Постанова КМУ від 30.09.2020 р. № 898) [4]. Застосування компетентнісного підходу дозволяє знівелювати розрив між когнітивним, діяльнісним та особистісним рівнями розвитку школярів, а також дає можливість узгодити загальні цілі навчання з особистими установками учня, налаштувати його на свідоме й відповідальне навчання, озброїти учасника освітнього процесу практичними лінгвістичними знаннями, що значно підвищує мотиваційний рівень вивчення мови. Прикметно, що одним із ціннісних орієнтирів, визначених у ДС, є «формування в учнів активної громадянської позиції, патріотизму, поваги до культурних цінностей українського народу, його історико-культурного надбання і традицій, державної мови» [4], а це й собі передбачає відповідне науково-методичне забезпечення змісту навчання української мови, зокрема ознайомлення з історією української літературної мови.

Нині для педагогів-словесників, окрім класичного (традиційного) вивчення української мови, першорядним завданням — у теперішніх умовах особливо — є збереження мотивації учнів до вивчення рідної мови, заохочення до ще більшого пізнання нових фактів про мову через прочитання інформаційних текстів, художньої, науково-популярної літератури і плекання у школярів розуміння мови не лише як засобу спілкування, а як такого

духовного феномена, який має сакральний характер і через який нація «себе ідентифікує, виражає у вселюдській спільноті» [24, С. 280]. Слушним є міркування О. Федик про те, що система мовної освіти не повинна міститися лише в рамках вивчення, до прикладу, граматики чи лексики, адже це спрощує погляд на мову, не розкриває уповні її онтологічного змісту: «Мова детермінує, моделює усю практичну діяльність людини, значною мірою визначає її поведінку, характер, а, отже, відіграє вагомую роль у щоденному житті і суспільстві» [24, С. 13, 282].

У сучасній вищій школі передбачено вивчення історії української літературної мови як окремої нормативної дисципліни. Так, у ЛНУ імені Івана Франка навчальний курс «Українська літературна мова в історичному аспекті» викладають у межах ОПП (ОПН) першого (бакалаврського) рівня вищої освіти для здобувачів зі спеціальності 014.01 Середня освіта (Українська мова і література) на третьому році навчання у 5 семестрі в обсязі 3 кредитів (за Європейською Кредитно-Трансферною Системою ЄКТС) [19]. Курс розрахований на 32 академічні лекційні години і на 16 – практичних годин. Майбутні вчителі-словесники вивчають історію літературної мови, її походження, унормування та функціонування від найдавніших часів і до сьогодні; аналізують мовні риси на основі оригінальних українських текстів (як писемних пам'яток, так і стародруків); виявляють причини взаємодії літературної мови з іншими слов'янськими та неслов'янськими мовами та наслідки міжмовних контактів; простежують роль і місце української мови в системі суспільних цінностей крізь призму персоналій та ін.

Загалом отримані знання з дисципліни «Українська літературна мова в історичному аспекті» допоможуть майбутньому фахівцеві орієнтуватися у процесах творення української літературної мови певної доби, науково обґрунтовувати різні підходи в історичній лінгвістиці, а це, своєю чергою, сприятиме навчанню школярів системного уявлення про еволюцію української літературної мови, її статус і побутування у непростих суспільно-політичних обставинах, допоможе учням аргументовано й переконливо викладати власні погляди, «створювати свої сенси, формувати свої наративи, перепаковувати картину світу» [9]. Тому дослідження прихвности такого матеріалу в шкільних підручниках відповідно до вимог навчальної програми і ДС з погляду доцільності й ефективності перебуває у нашому полі зору.

У модельних навчальних програмах для учнів 5–6 класів задекларовано, що предмет «Українська мова» є провідним у системі освіти [3, С. 2] і наголошено про зміну підходів у змістовому компоненті: «Вивчення української мови як шкільного предмета передбачає не лише засвоєння системи знань теорії мови, формування вмій і навичок, що по суті становлять інструментальну основу компетентності, а передусім особистісний розвиток учня, набуття духовно-морального досвіду, важливого для становлення громадянина і входження його в соціум...» [3]. Окрім мовної, у програмі важливе місце відведено мовленнєвій й соціокультурній змістовим лініям і наскрізним, а також презентовано ключові компетенції, серед яких соціальна

і громадянська. Останні свідчать про підготовку і виховання такої особистості, яка усвідомлюватиме свою національну ідентичність через набуті знання з історії мови і збереження культури історичної пам'яті. Одним із знакових завдань програми, що реалізується на уроках рідної мови, є виховання саме національно-свідомого громадянина [6, С. 4].

Дослідження виявило, що у пропонованих програмах для 5 класу мовна змістова лінія починається темою «Українська мова в житті українців» (пропозиціями виступають «відчуття належності до українського народу через мову; збереження української культури, втіленої в українському слові» та ін.) і в рубриці «мовленнєва діяльність» запропоновані до опрацювання елементи історії рідної мови («обговорення ролі української мови в житті українців; висловлення власної думки щодо важливості мови в житті людини; обґрунтування важливості бережного ставлення до мови так і до розуміння, де відчуття належності до українського народу через мову; збереження української культури, втіленої в українському слові» [3]. Такі види навчальної діяльності сприяють формувати в учня повагу до традицій власного народу і пошану до свого національного минулого, теперішнього і майбутнього.

Навчальні матеріали для 5–6 класів з української мови, презентовані на ринку й рекомендовані МОН, не відображають вповні елементів з історії рідної мови, хоча О. Голуб, Н. Горошкіна (автори підручника й лінгводидакти) зазначають про пріоритети викладання предмета, де сьогодні важливим завданням є «... вихід за межі академічності курсу», аби школяр усвідомлював, що мова [...] — багатовіковий носій мудрості, хранителька унікальної української культури,.. оберіг кордонів держави» [2, 3].

Так, у підручнику за 5 клас «Українська мова» (Голуб)¹ нема загальної інформації, яким чином школяр мав би усвідомлювати свою приналежність до українського народу через мову або ж відчувати, наскільки мовний складник є вагомим у формуванні національної ідентичності українця. Правда, на ст. 96 згадано Івана Федоровича (Федорова) як першого українського друкаря лише на світліні.

У підручнику О. Заболотного, В. Заболотного (5 клас) (Заболотний)¹ кількома реченнями означено, що українська мова сягає своїм корінням глибини тисячоліть (с.6), однак ця теза потребує уточнень: чи йдеться про формування української мови як літературної? чи появу перших рис української мови, що відрізняли її від інших слов'янських мов? Адже, як неодноразово зазначалося², побутування такого роду міфологем не допомагає, а навпаки, спотворює розуміння мовних подій.

¹ Покликання на навчальні матеріали (Джерела) подаємо в круглих дужках з покликанням на прізвище, що є одноосібним чи зазначене першим в авторському колективі і з пронумерованою позначкою у разі повторення прізвища.

² Про проблему перегляду навчальної шкільної літератури з гуманітарних дисциплін не раз заявляли науковці, зокрема історики, лінгвісти, адже викривлена інформація не протистоїть маніпулятивним впливам чи зовнішнім, чи внутрішнім, а натомість створює ще більше інсинуацій, що живлять як інформаційний простір, так і смисловий культурний [26; 10, С. 30-32; 1].

О. Авраменко (Авраменко₂) пропонує п'ятикласникам ознайомитися з 10 статтею Конституції України (ст. 7), а також говорить про існування перших українських слів *мед*, *страва*, що датовані 448 р.н.е. Проте такий факт викликає певні застереження, адже етимологічні розвідки свідчать, що слово *мед* побутувало в праслов'янській мові (< псл. *medъ* від іє. **medhu*), а відтак поширилося на весь слов'янський континуум [5, Т. III, С. 427]. Щодо лексеми *страва* (псл. **sъtrava*), то вона є, очевидно, віддієслівного походження — *травити* [5, Т. V, С. 431], фіксована в українських текстах XIV–XV ст. [22, Т III, С. 530; 20, Т. II, С. 392]. На жаль, подібні припущення про часове виникання і приналежність цих слів до питомо українських не є до кінця переконливими. Можливо, було б доречним запропонувати інші лексеми, які виникли саме на українськомовному ґрунті (*бентежити*, *кучерявий*, *скеля*, *смуга*, *суниця* та ін.) [23, С. 58] або ж навести приклади таких одиниць, що віддавна побутують в українській мові, успадковані з праслов'янського періоду (назви на позначення свояцтва, продуктів харчування, процесів діяльності та ін.).

У підручнику авторського колективу на чолі з О. Семеног (Семеног) запропоновано ознайомитися з такими терміносполуками, як *громадянська ідентичність* та *етнокультурна ідентичність* (с.19). Знаково, що автори пишуть про важливість двох складників формування етносу – мови і спільної території.

Щодо програми за 6 клас, яка передовсім має опертя на вивчення основних розділів морфології, то в модельній навчальній програмі Н. Голуб, О. Горошкіної ґрунтовно прописано соціокультурну змістову лінію, яка включає такі теми до опрацювання: «Українська мова як чинник національної та громадянської ідентичності; Українська мова як вища цінність для українського народу; Роль мовної норми у становленні мовної особистості; Роль мови у державотворенні й становленні громадянина; Рідна мова як чинник етнокультурної ідентичності» [3]. На жаль, аналіз навчальної літератури не засвідчив реалізації вищезазначених тем. Автори підручників здебільшого акцентують увагу на висловах українських письменників, науковців, мислителів про красу української мови, її милозвучність та ін. (Голуб₂, Авраменко₃, Заболотний₂ – усі підручники 2023 р.)

У програмі з української мови для 7 класу в мовній змістовій лінії передбачено для Вступу опрацювати поняття *літературна мова*, *літературна норма*, *національна мова*. Відповідно навчальний матеріал містить потрактування цих термінів (Глазова, с. 5; Заболотний₃ с.6, Горошкіна, с.5-6; Ющук, с. 7). У підручнику О. Заболотного (Заболотний₃) побутує назва літературної мови «староукраїнська мова» (с.77), а також атрибутиви «давньоруський», «руський» (с. 145, с. 199). На наш погляд, варто було б уточнити чи доповнити саме хронологічні рамки, якщо йдеться про лінгвономен або ж етноатрибутив до позначення періоду історії України. У підручнику Ю. Ющука (Ющук) читаємо

про те, що українська мова давніша за санскрит, греку, латину та інші арійські мови (с. 7)³, відтак в учнів формуються хибні уявлення про розвиток нашої мови, що суперечать загальноприйнятій періодизації в україністиці (О. Горбача, В. Німчука, І. Огієнка, Ю. Шевельова) і мають не консолідаційний ефект у нашому поляризованому суспільстві, а натомість, погоджуємося з думкою Л.Нагорної, містять так зване «задавлення» не лише історії України, а й історії мови, що зображує останню «міжплеменню вже на початку нашого літочислення» [10, С. 31].

У програмі за 8 клас передбачено коротеньку презентацію теми про «Мову як найважливіший засіб спілкування» [12]. Підручники для пропонуваного класу містять інформацію про значення мови у житті людини, її функції (Заболотний⁴, с. 7-8; Караман¹, с. 10; Авраменко⁵, с.8), а також ознайомчі тексти про Костянтина Острозького і його роль у житті України як мецената, засновника Острозької школи, друкарні (Горошкіна, с. 190), приналежність української мови до індоєвропейської мовної сім'ї (Заболотний⁴, с. 68). У підручнику О. Заболотного (2021 р.) також пропонують гіпотези щодо походження нашої мови від санскриту або ж побутування санскриту на території сучасної України, адже українська мова має спільні слова з давньоіндійською (с.65). Прикро, що автори використовують інформацію без наукового обґрунтування, навіть за наявності «гіпотеза». Про цей факт свого часу писав Г. Півторак у статті «Коли ж виникла українська мова?» (1993 р.) [16]. Науковець констатує, що домисли про зв'язок української мови з санскритом взяті з дослідження польського мовознавця Михайла Красуського (його праця вийшла в Одесі 1880 р.), і слушно ставить питання, чому на «пальму першості» щодо часу виникнення не можуть претендувати інші слов'янські мови, зазначаючи, що «розглядати історію українців та української мови поза часом і простором і поза історією слов'янства – це значить відриватися від наукового ґрунту взагалі й літати в хмарах мрій і фантазій» [16, С. 271, 273].

Прикметно, що освітня програма й підручники з української мови для 9 класу є інформативно наповнені саме елементами з вивчення історії розвитку нашої мови. Навчання пропонують розпочинати з теми про розвиток української мови, відтак матеріал насичений відомостями про глотогенез, про лінгвономени на позначення літературної мови відповідно до її хронологічних рамок (протоукраїнська⁴, староукраїнська і нова українська), розкривають питання лінгвоциду української мови й українського слова (Заболотний⁵, с. 6-7; Авраменко⁴, с. 4), розповідають історію кирилиці і про її творців (Заболотний⁵, с. 45), історію письма, лексикон Памва Беринди (Заболотний⁵, с.76; 247, 249). Знову ж таки автори подають не цілком перевірену інформацію щодо приявності перших українських слів, серед яких, окрім вищезгаданих *мед* і

³ Що цікаво, подібна інформація трапляється і в інших підручниках, зокрема в 9 класі (Заболотний⁵, с. 5).

⁴ Щоправда, залишається незрозумілим використання лінгвономена *протукраїнський* поруч із *протоукраїнський*? (Заболотний⁵, с.6).

страва, лексема *кава* (запозичення з арабської мови за посередництвом турецької [5, Т. II, С. 333] (Заболотний⁵, с. 6).

Аналіз програмного забезпечення і рекомендацій методистів дає підстави твердити, що для учнів 10–11 класів основною метою навчання на уроках української мови є формувати компетентну (із погляду мовлення і знання лінгвістичного матеріалу), національно свідому, духовно багату мовну особистість, розвивати ціннісне ставлення до української мови як державної з урахуванням такої наскрізної лінії, як «Громадянська відповідальність», адже відповідальний громадянин розуміє, що мова – «надійна основа розвитку країни» [17, 18].

На відміну від рівня стандарту, навчання у профільних класах має розширений зміст завдяки залученню матеріалів із соціолінгвістики, етнолінгвістики, культурології та ін. Як зазначено в Пояснювальній записці, профільне навчання передбачає більш детальне висвітлення питань з історії української мови, процесів її формування, ознайомлення з персоналіями, які впливали на мовотворення, з їхніми працями. Усі ці елементи передбачено лінгвокультурознавчою компетенцією і соціолінгвістичними підходами, позаяк їхнє впровадження у зміст навчання сприяє розумінню мови як національно-культурного феномена, завдяки якому (зокрема через слово ми пізнаємо світ) розкриваємо своєрідну мовну картину світу українця, українську національну культуру, вчимося вести міжкультурні діалоги [18].

У програмі 10 класу (профільний рівень) [18] виділено 4 год на ознайомлення «З історією розвитку української мови» і запропоновано наступні теми: Основні етапи формування і розвитку української національної мови. Поява писемності у східних слов'ян. Створення слов'янського алфавіту. Роль Кирила і Мефодія у становленні слов'янської писемності. Кирилиця як основа для розвитку слов'янських систем письма. Види письма в період Київської Русі. Короткі відомості з історії української писемності. «Грамматика словенська» Мелетія Смотрицького (1619). Перша рукописна грамматика української мови Івана Ужєвича (1643 р.). Особливості розвитку української мови на сучасному етапі [18].

Щодо навчальної літератури для 10 класу, рекомендованої МОН України для вивчення української мови за профільним рівнем, то один із найбільш ґрунтовних і відповідних до мовної змістової лінії Програми є підручник А. Ворон і В. Солопенка (Ворон₁). Автори пропонують школярам ознайомитися з ознаками самобутності української мови, періодизацією (с. 14), подають навіть коментар з історичної граматики – фонетичні риси української літературної мови (с. 9, 10); про витоки слов'янської писемності і про першого книгодрукаря (с. 17, 20); про перших українських граматистів, лексикографів – Мелетія Смотрицького, Івана Ужєвича, Памва Беринду Лаврентія Зизанія (с. 20, с. 170); історію українського правопису (с. 98-99). Потребує спростування

інформація про близькість української і російської мов (с. 12)⁵. Шкода, що автори не беруть до уваги праці знаних істориків мови, зокрема Ю. Шевельова і його статтю «Чому общерусский язык, а не вібчоруська мова?», у якій автор наводить твердження С. Смаль-Стоцького про перевагу спільних рис української мови з сербською, аніж із російською [25, с. 54-55]. Дещо суперечливою видається інформація про існування двох мов у княжий період – розмовну староукраїнську й літературну церковнослов'янську (Ворон₁, с.14), щоправда, потім доповнено про функціонування ще однієї літературної мови, якою написано твори красного письменства, як-от «Слово о полку Ігоревім». Однак така непослідовність не сприяє чіткому розумінню процесу формування української мови, її самодостатності, самобутності і причини протистояння з російською. Позитивним є те, що автори наголошують на ролі І. Котляревського, Т. Шевченка у мовотворчому процесі, сучасних інституцій, що впливають на формування сучасної літературної мови (Інститут мовознавства ім. О. Потебні, Академія Наук України); подають тексти відомих мовознавців, чії наукові розвідки в україністиці мають вагомe значення (І. Вихованця, В. Німчука, В. Русанівського, І. Ющука та ін.).

Ще один підручник профільного рівня (Караман₂), рекомендований МОН, містить чимало елементів з історії української літературної мови, історичної лексикографії, історії української писемності, акцентує увагу школярів на тому, що мова й історична пам'ять – це «духовні підвалини буття» (с. 19). Втім варто було б уточнити тезу, що українська мова свого часу виділилася з «якогось індоєвропейського діалекту,.. формувалася впродовж тисячоліть» (с. 18). Звичайно, не заперечуємо про приналежність української мови до індоєвропейської мовної сім'ї (про що свідчить певна частина спільної лексики для балтійської і германської груп мов), та все ж було б доцільним взорувати на наукові студії О. Горбача, Ю. Шевельова, Г. Півторака про глотогенез української мови, які переконливо доводять і обстоюють думку про постання української мови безпосередньо з праслов'янської і наводять хронологічні рамки її формування від VI до XVI ст. [25]. І, як слушно зазначає Г. Півторак, шукати витоки української мови на початках нашої ери породжує чимало питань і не має під собою наукового підґрунтя [16, С. 271]. Ще одне твердження, за нашими спостереженнями, необхідно пояснити: йдеться про слова, що належать до «споконвічної української мови за походженням», до яких автори підручника зараховують і старослов'янські (с.95). Беззаперечно, старослов'янська мова, в основі якої лежить солунський діалект (або, як каже Ю. Шевельов, «матеріально мова ця була спадкоємцем трьох традицій – моравської, македонської, болгарської» [25]), генетично близька до праслов'янської, але аж ніяк не є її продовженням. Ця перша літературно-писемна

⁵ Прикро, що підручник було видано після 4-річної агресії росії (назву країни-окупанта свідомо пишемо з малої літери) проти України в 2018 р. Така ситуація з навчальною літературою, виданою після 2014 р., непоодинокa і потребує термінового перегляду.

мова слов'ян відіграла знакову роль свого часу; перед її творцями, братами Методієм і Кирилом, стояло першочергове завдання – перекладати канонічні тексти з давньогрецької мови. Тому вважати старослов'янізми частиною питомого українського лексикону немає підстав і потребує спростувань. Поза тим тексти підручника повсякчас апелюють до напрацювань українських істориків мови, як В. Німчука, Ю. Шевельова, Г. Півторака, В. Русанівського та ін.

Щодо освітньої програми для 11 класу, то на вивчення української мови передбачено 2 год на тиждень, а для резерву – 3 год. Звичайно, така незначна кількість годин не дає можливості впроваджувати достатньо матеріалу з історії української мови. У навчальній літературі (Голубз, Авраменко₁) здебільшого звертають увагу на морфологічні, синтаксичні та пунктуаційні норми; подають інформацію з вивчення лінгвоциду української мови (Авраменко₁, с. 4), пояснюють школярам окремі факти розвитку української літературної мови на порубіжжі XIX–XX ст. і ознайомлюють учнів із мовотворцями означеного періоду (Авраменко₁, с. 75). Більш поглиблене навчання для одинадцятикласників запропоноване на профільному рівні. Наявний матеріал знайомить слухачів зі староукраїнськими риториками, граматиками і словниками XVI–XVII ст., розвитком мовознавства в XX ст., персоналіями, які долучилися до процесу унормування української мови (Ворон₂, с. 21-23; 31, 90; Караман₃, с. 20, 32, 90).

Знаковим є те, що одним із пріоритетних завдань як наскрізного є розуміння і виховання ціннісного ставлення до мови, що, своєю чергою, породжує важливі засадничі елементи у змісті навчання. Так, для старшокласників у програмі сфокусовано увагу на вивченні «мовної особистості», «мовної стійкості» [17]. Розуміння цих понять для випускників школи в майбутньому допоможе боротися з асимілятивною політикою з боку агресивних дій сусідів держави, дасть можливість будувати «мовну поведінку» не лише на імперативних засадах (а вони вкрай потрібні в нашій ситуації), а й на зваженому логічному протистоянні і вбереже нас від «розмивання національної ідентичності» [14].

Загалом вимоги до результатів навчання учнів, що передбачені чинними програмами з української мови, передовсім спрямовані на засвоєння фонетичних, граматичних, стилістичних норм і вміння їх використовувати в мовленні. Прикметною ознакою як підручної літератури, так і освітніх програм залишається добір навчального матеріалу, який розширює напрацювання не лише окремих галузей мовознавства, а й торкається питань історії української мови, що відповідає задекларованим методичним і дидактичним принципам.

Висновки і перспективи досліджень. Центральна компонента навчального процесу сучасної шкільної освіти з предмету «Українська мова» – ціннісне ставлення до рідної мови як державної. На сьогодні важливим в освітніх програмах з української мови залишається посиленна увага до

вивчення традиційних розділів українського мовознавства, що відображають мовну змістову лінію із врахуванням мовленнєвої та соціокультурної. Такі складові дисципліни дозволяють впроваджувати нові методики, розширювати фокус навчально-пізнавальних тем, сприяють формуванню особистості, яка в кінцевому результаті набуває потрібних умінь і навичок для ефективного спілкування і для якої мова – не лише засіб комунікації, а один з фундаментальних орієнтирів національної ідентичності для розбудови майбутнього України і збереження її кордонів.

Огляд навчальних матеріалів з української мови (НУШ, рівень стандарту, профільний рівень) за 5–11 класи засвідчив нерівномірно розподілену, а подекуди взагалі відсутню інформацію про розвиток та історію нашої мови, яку варто було б розширити чи взагалі доповнити, особливо у 8–9 класах. Адже, закінчуючи базову середню освіту, школяр мав би володіти певними конкретними відомостями про історію української мови як літературної загалом. Аналізований підручний контент, рекомендований МОН (Лист), що містить елементи з історії мови потребує перегляду: уніфікації термінів навіть у межах одного підручника, перевірки пропонованого матеріалу на його відповідність із науковими лінгвістичними фактами і даними. На жаль, усе це розбалансовує мовно-культурний простір здобувача освіти, не формує стійкої мовної, національно свідомої особистості. Відтак доречним було б у майбутніх навчальних програмах і підручних матеріалах звертати увагу на такі елементи, як історія української мови, і на рівні держави забезпечувати об'єктивну мовну політику в шкільній системі освіти.

Література:

1. Гнатюк Л. Національна ідентичність і культура історичної пам'яті : лінгвістичний вимір. *Мова і суспільство*. 2016. Випуск 7. С. 139-145.
2. Голуб Н., Горошкіна О. Методичні рекомендації щодо вивчення української мови в закладах загальної середньої освіти у 2022/2023 році. *Українська мова та література в школі*. 2022. № 4. С. 2-4.
3. Голуб Н.Б., Горошкіна О.М. Модельна навчальна програма «Українська мова. 5-6 класи» для закладів середньої загальної освіти. Наказ МОН від 12.07.2021 № 795. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/Navchalni.prohramy/2023/Model.navch.prohr.5-9.klas/Movno-literat.osv.hal/27.11.2023/Ukr.mova.5-6-kl.Holub.Horoshkina.27.11.2023.pdf> (дата звернення: 20.04.2024).
4. Державний стандарт базової середньої освіти. Постанова КМУ від 30 вересня 2021 р. № 898. URL : <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-deyaki-pitannya-derzhavnih-standartiv-povnoyi-zagalnoyi-serednoyi-osviti-i300920-898> (дата звернення: 10.04.2024).
5. Етимологічний словник української мови: в 7 т. / редкол. О. С. Мельничука та ін. Київ: Наук. думка, 1982-2012. Т. I–VI.
6. Заболотний О.В., Заболотний В.В., Лавринчук В.П., Плівачук К.В., Попова Т.Д. Модельна навчальна програма «Українська мова. 5-6 класи» для закладів середньої загальної освіти. Наказ МОН від 12.07.2021 № 795. URL : <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/Navchalni.prohramy/2021/14.07/Model.navch.prohr.5-9.klas.NUSH-poetar.z.2022/Movnoliterat.osv.hal/Ukr.mova.5-6-kl.Zabolotnyy.ta.in.14.07.21.pdf> (дата звернення: 01.04.2024).

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 5(39) 2024

7. Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності : Закон України від 13 грудня 2022 р. № 2834-IX. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*, 2023, № 46, ст.116.

8. Костів О., Сколоздра-Шепітко О. *Методика викладання української мови : Навчально-методичний посібник . Для студентів українського відділення філологічного факультету.* Львів, 2018. 202 с.

9. Кривда Н. Чому важливо говорити про ідентичність в умовах війни. URL : <https://www.identity.org.ua/nataliia-kryvda-chomu-vazhlyvo-hovoryty-pro-identychnist-v-umovakh-viiny/> (дата звернення: 23.04.2024).

10. *Культура історичної пам'яті: європейський та український досвід / за заг. ред. Ю. Шаповал.* Київ: ІПЕНД, 2013. 600 с.

11. Кучеренко І.А. Підходи до навчання української мови – стратегічні орієнтири сучасної мовної освіти. URL : <https://sno.udpu.edu.ua/index.php/naukovo-metodychna-robota/91-tendentsiyi-suchasnoyi-pidhotovky-maybutnikh-uchyteliv-pochatkovoyi-shkoly/279-pidkhodi-do-navchannya-ukrajinskoji-movi-strategichni-orientiri-suchasnoji-movnoji-osviti> (дата звернення: 13.03.2024).

12. Лист МОН Про переліки навчальної літератури та навчальних програм, рекомендованих Міністерством освіти і науки України для використання в освітньому процесі закладів освіти у 2023/2024 навчальному році № 1/12038-23 від 14.08.2023 р.

13. Мамчур Л. *Перспективність і наступність у формуванні комунікативної компетентності учнів основної школи : монографія.* Умань, 2012. 449 с.

14. Масенко Л. Мовна стійкість – запорука збереження української держави. *Радіо свобода* 28 листопада 2021. URL : <https://www.radiosvoboda.org/a/mova-derzhava/31580334.html> (дата звернення: 03.03.2024).

15. *Навчання української мови в старшій школі на академічному рівні : посіб. для вчителя / Шелехова Г.Т. та ін.* Київ : Педагогічна думка, 2012. 208 с.

16. Півторак Г. Коли ж виникла українська мова? URL : https://shron1.chtyvo.org.ua/Pivtorak_Hryhorii/Koly_zh_vynykla_ukrainska_mova7.pdf? (дата звернення: 08.04.2024).

17. Програма «Українська мова для загальноосвітніх навчальних закладів з українською мовою навчання. 10-11 класи. Рівень стандарту. 2017» : наказ Міністерства освіти і науки від 23.10.2017 № 1407.

18. Програма «Українська мова для загальноосвітніх навчальних закладів з українською мовою навчання. 10-11 класи. Профільний рівень. 2017» : наказ Міністерства освіти і науки від 23.10.2017 № 1407.

19. Силабус із навчальної дисципліни «Українська літературна мова в історичному аспекті», що викладається в межах ОПП (ОПН) першого (бакалаврського) рівня вищої освіти для здобувачів зі спеціальності 014.01 Середня освіта (Українська мова і література). URL: <https://philology.lnu.edu.ua/course/ukrainska-literaturna-mova-v-istorychnomu-aspekti> (дата звернення: 12.03.2024).

20. *Словник староукраїнської мови XIV–XV ст. : у 2 т. / за ред. Л. Л. Гумецької.* Київ: Наук. думка, 1977–1978. Т. I–II.

21. Сова О. Компетентнісний підхід та його реалізація в навчанні української мови і літератури . *Педагогічний пошук.* 2022. № 3 (115). С. 52-54.

22. Срезневский И. И. *Материалы для Словаря древнерусского языка по письменным памятникам.* СПб.: Типограф. Императ. акад. наукъ, 1893–1911. Т. I–III.

23. *Сучасна українська мова.* Підручник / за ред. О. Д. Пономарева. Київ: Либідь, 2001. 400 с.

24. Федик О. *Мова як духовний адекват світу (дійсності).* Львів : Місіонер, 2000. 300 с.

25. Шевельов Ю. Чому общерусский язык, а не вібчоруська мова? Дві статті про постановня української мови. Київ: Academia, 1994.

26. Яковенко Н. Нова доба – нові підручники. *Майдан* від 02/28/2008. URL : <https://maidan.org.ua/arch/hist/1204203602.html> (дата звернення: 18.04.2024).

Reference:

1. Hnatiuk, L. 2016. Natsionalna identychnist i kultura istorychnoi pamiaty : lnhvistychnyi vymir [National identity and culture of historical memory : linguistic dimension]. *Mova i suspilstvo – Language and society*. Vol. 7 [in Ukrainian].
2. Holub, N., & Horoshkina, O. 2022. Metodychni rekomendatsii shchodo vyvchennia ukrainskoi movy v zakladakh zahalnoi serednoi osvity u 2022/2023 [Methodological recommendations for studying the Ukrainian language in institutions of general secondary education in 2022/2023]. *Ukrainska mova ta literatura v shkoli – Ukrainian language and literature at school*. 4 [in Ukrainian].
3. Holub, N.B., & Horoshkina, O.M. 2021. Modelna navchalna prohrama «Ukrainska mova. 5-6 klasy» dlia zakladiv serednoi zahalnoi osvity [Model educational program "Ukrainian language. 5-6 grades" for institutions of secondary general education] / Nakaz MON vid 12.07.2021 № 795 [Order of the Ministry of Education and Science from 12.07.2021 № 795]. Retrieved from <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/Navchalni.prohramy/2023/Model.navch.prohr.5-9.klas/Movno-literat.osv.hal/27.11.2023/Ukr.mova.5-6-kl.Holub.Horoshkina.27.11.2023.pdf> [in Ukrainian].
4. Derzhavnyi standart bazovoi serednoi osvity. Postanova KМУ vid 30 veresnia 2021 r. № 898. [State standard of basic secondary education. Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine from September 30 2021 № 898]. Retrieved from <https://www.kmu.gov.ua/npas/prodeyaki-pitannya-derzhavnih-standartiv-povnoyi-zagalnoyi-serednoyi-osviti-i300920-898> [in Ukrainian].
5. Melnychuk, O. S. (Eds.). (1982-2012). *Etymolohichni slovnyk ukrainskoi movy: v 7 t.* [Etymological dictionary of the Ukrainian language] (Vols. 1-7). Kyiv : Naukova dumka [in Ukrainian].
6. Zabolotnyi, O.V., Zabolotnyi, V.V., Lavrynychuk, V.P., Plivachuk, K.V., & Popova, T.D. (2021) Modelna navchalna prohrama «Ukrainska mova. 5-6 klasy» dlia zakladiv serednoi zahalnoi osvity [Model educational program "Ukrainian language. 5-6 grades" for institutions of secondary general education] / Nakaz MON vid 12.07.2021 № 795 [Order of the Ministry of Education and Science from 12.07.2021 № 795]. Retrieved from <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/Navchalni.prohramy/2021/14.07/Model.navch.prohr.5-9.klas.NUSH-poetap.z.2022/Movnoliterat.osv.hal/Ukr.mova.5-6-kl.Zabolotnyy.ta.in.14.07.21.pdf> [in Ukrainian].
7. Pro osnovni zasady derzhavnoi polityky u sferi utverdzhennia ukrainskoi natsionalnoi ta hromadianskoi identychnosti : Zakon Ukrainy vid 13 hrudnia 2022 r. № 2834-IX [On the basic principles of state policy in the sphere of establishing Ukrainian national and civic identity: Law of Ukraine from December 13, 2022. № 2834-IX]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady (VVR)*, 2023. № 46. st.116 — *Bulletin of Verkhovna Rada*. 2023. № 46. art.116 [in Ukrainian].
8. Kostiv, O., & Skolozdra-Shepitko, O. (2018). *Metodyka vykladannia ukrainskoi movy: Navchalno-metodychnyi posibnyk. Dlia studentiv ukrainskoho viddilennia filolohichnoho fakultetu* [Methods of teaching the Ukrainian language: Educational and methodological manual. For students of the Ukrainian Department of the Faculty of Philology]. Lviv [in Ukrainian].
9. Kryvda, N. Chomu vazhlyvo hovoryty pro identychnist v umovakh viiny [Why it is important to talk about identity in the conditions of war]. Retrieved from <https://www.identity.org.ua/nataliia-kryvda-chomu-vazhlyvo-hovoryty-pro-identychnist-v-umovakh-viiny/> [in Ukrainian].
10. Shapoval, Yu. (Eds.) (2013). *Kultura istorychnoi pamiaty: yevropeiskyi ta ukrainskyi dosvid* [Culture of historical memory, European and Ukrainian experience]. Kyiv : IPIEND [in Ukrainian].
11. Kucherenko, I.A. Pidkhody do navchannia ukrainskoi movy – stratehichni oriientyry suchasnoi movnoi osvity [Approaches to learning the Ukrainian language - strategic orientations of modern language education]. Retrieved from <https://sno.udpu.edu.ua/index.php/naukovo-metodychna-robota/91-tendentsiyi-suchasnoyi-pidhotovky-maybutnikh-uchyteliv-pochatkovoyi-shkoly/279-pidkhodi-do-navchannya-ukrajinskoji-movi-strategichni-orientiri-suchasnoji-movnoji-osviti> [in Ukrainian].

12. Lyst MON Pro pereliky navchalnoi literatury ta navchalnykh program, rekomendovanykh Ministerstvom osvity i nauky Ukrainy dlia vykorystannia v osvitnomu protsesi zakladiv osvity u 2023/2024 navchalnomu rotsi № 1/12038-23 від 14.08.2023 р. [Letter from the Ministry of Education and Science About lists of educational literature and educational programs recommended by the Ministry of Education and Science of Ukraine for use in the educational process of educational institutions in 2023/2024 № 1/12038-23 from August 14, 2023] [in Ukrainian].

13. Mamchur, L. (2012). Perspektyvnist i nastupnist u formuvanni komunikatyvnoi kompetentnosti uchniv osnovnoi shkoly [Perspective and continuity in the formation of communicative competence of basic school pupils]. Uman [in Ukrainian].

14. Masenko, L. (2021). Movna stiikist – zaporuka zberezhenntia ukraïnskoï derzhavy [Language firmness - mortgage of maintenance of the Ukrainian state]. *Radio svoboda — Radio freedom* (2021, November 28). Retrieved from <https://www.radiosvoboda.org/a/mova-derzhava/31580334.html> [in Ukrainian].

15. Shelehova, H.T. (2012) Navchannia ukraïnskoï movy v starshii shkoli na akademichnomu rivni [Learning the Ukrainian language in senior school at the academic level]. Kyiv : Pedahohichna dumka [in Ukrainian].

16. Pivtorak, H. Koly zh vynykla ukraïnska mova? [When did the Ukrainian language appear?]. Retrieved from https://shron1.chtyvo.org.ua/Pivtorak_Hryhorii/Koly_zh_vynykla_ukraïnska_mova7.pdf? [in Ukrainian].

17. Programa “Ukraïnska mova dlia zahalnoosvitnykh navchalnykh zakladiv z ukraïnskoïu movoïu navchannia. 10-11 klasy. Riven standartu. 2017” [Program "Ukrainian language for secondary schools with Ukrainian as the language of instruction. Grades 10-11. Standard level. 2017]. Nakaz Ministerstva osvity i nauky vid 23.10.2017. № 1407. — Order of the Ministry of Education and Science from October 23, 2017. № 1407 [in Ukrainian].

18. Programa “Ukraïnska mova dlia zahalnoosvitnykh navchalnykh zakladiv z ukraïnskoïu movoïu navchannia. 10-11 klasy. Profilnyi riven. 2017” [Program "Ukrainian language for secondary schools with Ukrainian as the language of instruction. Grades 10-11. Profile level. 2017]. Nakaz Ministerstva osvity i nauky vid 23.10.2017. № 1407. — Order of the Ministry of Education and Science from October 23, 2017. № 1407 [in Ukrainian].

19. Syllabus iz navchalnoi dystsypliny «Ukraïnska literaturna mova v istorychnomu aspekti», shcho vykladaietsia v mezhakh OPP (OPN) pershoho (bakalavrskoho) rivnia vyshchoï osvity dlia zdobuvachiv zi spetsialnosti 014.01 Serednia osvita (Ukraïnska mova i literatura) [Syllabus for the discipline "Ukrainian Literary Language in the Historical Aspect" taught within the framework of the educational program of the first bachelor's degree of higher education for applicants majoring in secondary education]. Retrieved from <https://philology.lnu.edu.ua/course/ukraïnska-literaturna-mova-v-istorychnomu-aspekti> [in Ukrainian].

20. Humetska, L.L. (Eds.) (1977-1978). Slovyk staroukraïnskoï movy XIV–XV st.: u 2 t. [Dictionary of the Old Ukrainian Language XIV–XV s.]. Kyiv : Naukova dumka. Vol. II. [in Ukrainian].

21. Sova, O. (2022). Kompetentnisnyi pidkhid ta yoho realizatsiia v navchanni ukraïnskoï movy i literatury [Competency approach and its implementation in teaching Ukrainian language and literature]. *Pedahohichniy poshuk — Pedagogical search*. 3 (115). 52-54 pp. [in Ukrainian].

22. Sreznevskiy, I.I. (1893-1911). Materialy dlia slovaria drevneruskogo yazyka po pismennym pamiatnikam [Materials for Dictionary of the Old Russian language on writing monuments]. StPetersburg. Vol. I–III [in Russian].

23. Ponomariv, O.D. (Eds.). (2001). *Suchasna ukraïnska mova [Modern Ukrainian Language]*. Kyiv : Lybid [in Ukrainian].

24. Fedyk, O. (2000). Mova yak dukhovnyi adekvat svitu (diisnosti) [Language as a spiritual adequate of the world (reality)]. Lviv : Misioner [in Ukrainian].

25. Shevelov, Yu. (1994). Chomu obshcherusskyi yazyk, a ne vibchoruska mova? Dvi statti pro postannia ukraïnskoï movy [Why a common Russian language and not the Vibchorus language? Two articles on the Ukrainian language emergence]. Kyiv: Academia [in Ukrainian].

26. Yakovenko, N. (2008). Nova doba – novi pidruchnyky [New era - new textbooks]. *Maidan*, February 28, 2008. Retrieved from <https://maidan.org.ua/arch/hist/1204203602.html> [in Ukrainian].

Джерела:

1. Авраменко¹ Авраменко О. Українська мова (рівень стандарту) : підр. для 11 кл. заклад. загальн. середн. освіти. Київ, Грамота, 2019. 208с.
2. Авраменко² Авраменко О. Українська мова : підр. для 5 кл. заклад. загальн. середн. освіти. Київ : Грамота, 2022. 208 с.
3. Авраменко³ Авраменко О. Українська мова : підр. для 6 кл. заклад. загальн. середн. освіти /О. Авраменко, З. Тищенко. Київ : Грамота, 2023. 224 с.
4. Авраменко⁴ Авраменко О. Українська мова : підр. для 9 кл. загальноосвіт. навч. закл. Київ : Грамота, 2017. 162 с.
5. Авраменко⁵ Авраменко О. Українська мова : підр. для 8 кл. заклад. загальн. середн. освіти – 2 вид.переробл. / О. Авраменко, Т. Борисюк, О. Почтаренко. Київ, Грамота. 2021. 192 с.
6. Ворон¹ Ворон А.А. Українська мова. Профільний рівень : підр. для 10 кл. заклад. загальн. середн. освіти / А.А. Ворон, В.А. Солопенко. Київ : ВД «Освіта», 2018. 288с.
7. Ворон² Ворон А.А. Українська мова. Профільний рівень : підр. для 11 кл. заклад. загальн. середн. освіти / А.А. Ворон, В.А. Солопенко. Київ : ВД «Освіта», 2019. 272 с.
8. Глазова Глазова О.П. Українська мова : підр. для 7 кл. заклад. загальн. середн. освіти. 2-ге вид.переробл. Київ : ВД «Освіта», 2020. 256 с.
9. Голуб¹ Голуб Н., Горошкіна О. Українська мова : підр. для 5 кл. заклад. загальн. середн. освіти. Київ, ВД «Освіта», 2022. 306с.
10. Голуб² Голуб Н., Горошкіна О. Українська мова : підр. для 6 кл. заклад. загальн. середн. освіти. Київ, ВД «Освіта», 2023. 258 с.
11. Голуб³ Голуб Н.Б. Українська мова (рівень стандарту) : підр. для 11 кл. заклад. загальн. середн. освіти / Н.Б.Голуб, О.М. Горошкіна, В.І. Новосьолова. Київ: Педагогічна думка, 2019. 232 с.
12. Горошкіна Горошкіна О.М. Українська мова : підр. для 7 кл. загальноосвіт. навч.закл. / О.М. Горошкіна, Л.О.Попова. Київ : Грамота, 2015. 224 с.
13. Заболотний¹ Заболотний О., Заболотний В. Українська мова : підр. для 5 кл. заклад. загальн. середн. освіти. Київ : Генеза, 2022. 245 с.
14. Заболотний² Заболотний О., Заболотний В. Українська мова : підр. для 6 кл. заклад. загальн. середн. освіти. Київ : Генеза, 2023. 272 с.
15. Заболотний³ Заболотний О.В. Українська мова : підр. для 7 кл. загальноосвіт. навч.закл. / О.В. Заболотний, В.В. Заболотний. Київ : Генеза, 2015. 256 с.
16. Заболотний⁴ Заболотний О.В. Українська мова : підр. для 8 кл. закл. заг. серед. освіти / О.В. Заболотний, В.В. Заболотний. 2-ге вид. переробл. Київ : Генеза, 2021. 224 с.
17. Заболотний⁵ Заболотний О.В. Українська мова : підр. для 9 кл. загальноосвіт. навч. закл. / О.В. Заболотний, В.В. Заболотний. Київ : Генеза, 2017. 272 с.
18. Караман¹ Караман С. О. Українська мова : підр. для 8 кл. заклад загальн. середн. освіти – 2 вид. переробл. / С.О. Караман, О.М. Горошкіна, О.В. Караман, Л.О.Попова. Київ: Літера ЛТД, 2021. 297с.
19. Караман² Караман С.О. Українська мова. Профільний рівень : підр. для 10 кл. заклад загальн. середн. освіти / О.С. Караман, О.М. Горошкіна, О. В. Караман, Л.О. Попова. Харків : Вид-во «Ранок», 2018. 272 с.
20. Караман³ Караман С.О. Українська мова. Профільний рівень : підр. для 11 кл. заклад. загальн. середн. освіти / О. С.Караман, О. М. Горошкіна, О.В. Караман, Л.О. Попова. Харків : Вид-во «Ранок», 2019. 272 с.
21. Семеног Семеног О. М. Українська мова : підр. для 5 кл. заклад. загальн. середн. освіти/ О.М. Семеног, Т.І.Дятленко, М.Д. Білясник, В.В.Волницька. Київ : Вид-во Астон, 2022. 334 с.
22. Ющук Ющук І.П. Українська мова : підр. для 7 кл. загальноосвіт. навч. закл. Тернопіль : Навчальна книга «Богдан», 2015. 296 с.